

Академік Яків Парнас

Яків Оскарович Парнас, видатний біохімік першої половини ХХ століття **народився в Тернополі у 1884 році** і помер 29 січня 1949 року у московській тюрмі.

Головне досягнення біохімії першої половини ХХ століття – вияснення природи і „біологічного змісту” анаеробного перетворення вуглеводів – увійшло в історію під іменами основних дослідників: **Мейєргофа – Ембдена – Парнаса**. Парнасу належить окрім іншого також відкриття фосфоролізу глікогену – процесу надзвичайно важливого та універсального.

Рідкісною особливістю його як дослідника була схильність до теоретичних узагальнень великого масштабу. Це було особливо важливо в період становлення і формулювання загальних понять і принципів біохімії. Одним із таких узагальнень було твердження про **перенос окремих хімічних груп з молекули на молекулу без стадії „вільного існування”**. Такі „трансреації” дозволяють здійснюватись реакціям без теплової деградації хімічного потенціалу. Реакції трансфосфорилування, трансамінування, трансметилування широко відомі нині в біохімії [Парнас Я.О. Избранные труды. М: изд-во АН СССР. 1960].

Однак не меншою мірою Парнас був відомий як визнаний учитель і керівник багатьох талановитих біохіміків. До війни 1939 року ним була створена потужна школа біохіміків у тогочасній Польщі. У Львові він організував **Інститут медичної біохімії при Львівському університеті**.

1 вересня 1939 року згідно змови Гітлера і Сталіна (пакт Молотова – Ріббентропа) Польща була поділена між Німеччиною і СРСР. У Львів увійшла Червона Армія. У Парнаса був вибір: він ще міг виїхати в Лондон або Нью-Йорк – його б відпустили. Його популярність була міжнародною. Він залишився у Львові. Він вважав неможливим кинути своїх учнів та співробітників, кафедру, інститут, створений ним **завод хімпрепаратів**. Він отримав найщиріші запевнення представників радянської влади. Окрім того, він був налаштований вповні демократично, і гасла рівності і справедливості були близькі йому.

Чи знав він дійсну обстановку в СРСР? Чи знав про масові репресії? Чи розумів незворотність свого вибору? Мабуть не повні. Важко було усе це усвідомити представнику іншої країни. Тим більше, що рішення залишитись представлялось вибором між фашизмом і соціалізмом. Сама думка про схожість режимів у Німеччині і СРСР здавалась дикою навіть радянським громадянам. Він залишився і був – тут найкраще слово „приголублений” - радянським керівництвом. Його вибрали в академіки (а він вже був членом багатьох академій), потім він був нагороджений **Сталінською премією** першого ступеня, Орденом Леніна, Орденом Трудового Червоного Прапора. Матеріальне забезпечення також було доволі хорошим. Він цінував співтовариство радянських біохіміків, а вони в свою чергу високо цінували його.

У перші ж години 22 червня 1941 року до Львова рушили німецькі війська. Існує легенда, що для врятування Парнаса за особистою вказівкою Сталіна до Львова послали на літаку біохіміків С.Е.Манойлова і В.А.Енгельгардта. Насправді це лиш легенда. Подружжя Парнасів вивезли іншим шляхом – на автомобілі у Київ. З Києва вони були евакуйовані в Уфу. А коли у 1943 році позначився перелом у війні, академік Парнас був викликаний до Москви. Він поселився превілейованому готелі „Метрополь”, де приймав учнів, співробітників, іноземних дипломатів, друзів і знайомих. (Таке широке спілкування завжди викликало у „компетентних органів” особливу настороженність, але Парнас цього зрозуміти не міг).

У Москві він став одним із зановників щойноствореної Академії медичних наук СРСР, організатором і першим директором **Інституту біологічної і медичної хімії АМН СРСР**. Окрім цього, як академік, він мав право на організацію своєї власної лабораторії – це і була **Лабораторія фізіологічної хімії**, у якій він з найближчими співробітниками продовжив дослідження вуглеводів.

Парнас був визнаний першим у науковій ієрархії біохіміків СРСР. Центром біохімічної думки в країні стали „четверги” Парнаса – семінари, на які збирались не лише москвичі, але і жителі інших міст. Парнас вражав своєю еридицією, широтою і глибиною постановки проблем. Основною подією „четвергів” завжди були доповіді самого Парнаса або його коментарі до повідомлень інших доповідачів.

...Закінчилась війна. Чи став Яків Оскарович розуміти, у якій країні він живе? Думаю, що поступово став усвідомлювати. Він звик до свободи пересування, а тут виявилось, що виїзди до інших країн йому не дозволені. У 1948 році в Лондоні відбувся перший **Міжнародний біохімічний конгрес**. Парнас був запрошений як віце-президент конгресу. У зв'язку з цим він отримав багато листів від зарубіжних колег, в яких висловлювалась радість з нагоди можливості спілкування з ним. Але про поїздку в Англію у той час, звичайно, не могло бути і мови. Він звик до свободи спілкування із громадянами різних країн, а тут виявилось необхідним навіть на це отримувати дозвіл. Він не пройшов школи пригнічення 30-их років. Йому здавалось природним вважати дні Паски неробочими. Він був католик і відзначав Паску католицьку. І сам запропонував, якщо є віруючі-православні - вважати неробочими дні Паски православної. Він – директор інституту! Це було дико для партійного керівництва. Він багато чого не розумів у радянському житті. Коли в інституті у зв'язку із грошовою реформою 1947 року був організований мітинг, щоб висловити підтримку і схвалення цього заходу, Парнас, директор інституту, виступив і запитав: „**Навіщо потрібна ця реформа?** Якщо для того, щоб люди... підтягнули ремінці, то біохіміки повинні подумати про те, чи не призведе це до пониження кількості білків, жирів і вуглеводів нижче рівня, який є необхідний для харчування населення”.

Здоров'я академіка Парнаса розладналось. Діабет, серцева недостатність, втомлюваність – 17 жовтня 1947 року він подає заяву з проханням звільнити його від обов'язків директора створеного ним інституту. Він хотів сконцентруватись на роботі в лабораторії... Наказ про звільнення його з посади був підписаний 28 травня 1948 року. Замість нього директором став С.Є.Сєверін, а потім В.Н.Орехович.

Ось як згадує про Парнаса у ті роки його співробітниця Е.Л.Розенфельд:

*„...**Наприкінці 1948 року він важко хворів. Вперше після хвороби він збирався піти на доповідь ленінградського біохіміка С.Е.Бреслера. Однак на доповідь не прийшов. Стурбовані учні Якуба Оскаровича після засідання побігли до нього додому і застали печальну картину: його квартира була опечатана, а перед дверима сиділа його ридаюча дружина. Обставини його смерті залишились невідомими. Говорили, що він встиг отруїтись відразу після арешту. Згідно з іншою версією він загинув у тюрмі від діабетичної коми, оскільки страждав важким діабетом**”.*

Як насправді помер Я.О.Парнас? На запит сина – Яна Якубовича – полковник юстиції В.М.Граненов 20 липня 1993 року написав (від імені Головного управління по нагляду за виконанням законів у збройних силах (!): „...28 січня 1949 р. Парнас Я.О. був **заарештований за здійснення розвідувальної діяльності проти СРСР за завданням іноземної держави... В той самий день він був скерований у внутрішню тюрму МДБ СРСР, де був оглянутий лікарем (!). Останній поставив діагноз: артеріо-кардіосклероз, гіпертонія, цукровий діабет, правостороння пахова грижа... 29 січня 1949 р. о 15 год 15 хв Парнас Я.О. був викликаний на перший допит... Під час надання медичної допомоги о 17 год 50 хв Парнас Я.О. помер... Було проведено розтин трупу Парнаса Я.О. судово-медичним експертом, який при зовнішньому огляді жодних тілесних ушкоджень не виявив. Смерть... наступила від інфаркту міокарда...**

3 квітня 1954 р. старший слідчий КДБ при РМ СРСР підполковник Чеклін виніс постанову про припинення карної справи на Парнаса Якуба Оскаровича за **відсутністю у його діях складу злочину... документи, в яких було б вказано місце поховання... не збереглись**".

Хто знає, про що думав, що відчував Яків Оскарович у той день. Згадував Львів, Париж, Страсбург, Лондон, Кембрідж? Найбільше, мабуть, його мучили думки про дружину – Ренату Матвіївну. Вона присвятила йому життя, була „просто дружиною великої людини”. Її виселили із квартири у престижному будинку для академіків і дали кімнату у комунальній квартирі. Сусіди виявились добрими людьми. Їх співчуття і дорозичливість полегшували їй життя.

29 січня 1949 року в тюрмі на Луб'янці помер ще один ймовірний претендент на **Нобелівську премію**. Премії за роботи цього напрямку присуджували у 1947-1953 роках. У 1947 році премію отримали супруги Карл і Герті Корі за „відкриття процесів каталітичного обміну глікогену...”, у 1953 році – премію присудили Г.Кребсу „за відкриття циклу трикарбонових кислот і Ф.Ліпману – за відкриття коферменту А і його ролі у проміжному обміні речовин”.

Ще раніше Нобелівськими лауреатами стали рівновеликі Парнасу німецькі біохіміки Мейергоф і Варбург. Очевидно, найзначнішим напрямком власних досліджень Я.О.Парнаса можна вважати вивчення біохімії глікогену. Глікоген – полісахарид, що складається із багатьох молекул глюкози з'єднаних 1-4 і 1-6 глікозидними зв'язками. Це основний запас речовини і енергії в клітині. При синтезі цих зв'язків використовується АТФ. Чудовим відкриттям було встановлення того, що для залучення залишків глюкози із глікогену в енергетичний обмін не потрібно АТФ, а може відбуватись „фосфороліз”, коли неорганічна фосфорна кислота (замість АТФ) при розриві глікозидного зв'язку з'єднується із глюкозою. Глюкозо-фосфорний ефір далі підлягає перетворенню, що супроводжується синтезом АТФ у послідовності „**реакції Ембдена – Мейєргофа – Парнаса**”.

Фосфороліз глікогену за участі неорганічної фосфорної кислоти – основний процес регуляції життєдіяльності клітини. Супруги Корі багато зробили для виявлення ролі і механізму дії ферменту фосфорилази, що каталізує фосфороліз. Тут їх роботи тісно переплітаються із дослідженнями Парнаса і співробітників... Після смерті Я.О.Парнаса співробітники Карла і Герті Корі, що працювали у цій області, отримали ще три (!) Нобелівські премії...

Інші матеріали про академіка Я.О.Парнаса:

1. Парнас Я.О. Избранные труды. М: изд-во АН СССР. 1960
2. Яковлев Б. Последний сталинский расстрел. „Вечерняя Москва”. 26 сентября 1994.
3. Ostrowsky W.S. Jakub Karol Parnas. Biografia i wspomnienia // Postepy Biocemii/ 1986/ T.32, Z.3. P. 246-264/
4. Lwowskie srodowisko naukowe w latach 1939-1945. O Jakubie Karolu Parnasie. Pod Redakcja naukowa Ireny Stasiwycz-Jasiukowej. Warszawa. 1993.
5. Parnas Conference. Ukrainian – Polish Biochemical conference dedicated to Jakub K. Parnas. September 9-13, 1996. Lviv, Program. Abstracts.

Переклад за книгою:

С.Э.Шноль. Герои и злодеи российской науки. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1997. – 464с.

(Переклав Андрій Бабський)

Симон Е. Шноль, доктор біологічних наук,
професор Московського університету ім.М.Ломоносова,
зав. лабораторією в Інституті теоретичної та експериментальної біофізики РАН.